پێگەرایی رەخنەگر

هەندرێن

هەندێک جار خوێندنەوەی کتێبێک یان دەقێک سوودمەندترو چێژدارترە لە نووسین لە بارەیەوە. هاوکاتیش دەکرێ زۆر جاران پەیوەندی لە نێوان رەخنەگر و کتێبدا بە پێچەوانەوە بێت: دەکرێ خوێندنەوەی کتێبێک بە قەد رەخنەگرتن لێیێ دژوار بێت. دەکرێ رەخنەگر، کە مەبەستمان خوێنەری هۆشیاریشە، توانای تێگەیشتنی لە کتێبێکدا زیاتر بێت، لێ هاوکاتیش راڤەکردنی رەخنەگر مەبەستی خودی کتێبەکە هەڵەتە بکا.

لێرەوە گەمەکردن بە چەمکەکان لە لایەن رەخنەگرەوە کارێکی مەترسیدارە، وەلێ هاوکاتیش دەکرێ ئەو یاریکردنە مایەی سەرنجکێشان بێت. چونکە خودی پرۆسەی نووسین چەشنە دۆستایییەکە لەگەڵ وشە و ئاولاکردنەوەی رەهەندە نادیارەکانییەتی. وەلێ ئەمە مانای ئەوە نییە کە ئەو یارییکردنەی رەخنەگر لەگەڵ چەمکەکان و پەسندانە جەڵەبییەی ببێتە سەرگێژکردنی خوێنەر. رەنگە رەخنەگر لەو یاریانەدا نەتوانێ ئەو مەبەستە بەرجەستە بکاتەوە کە نووسەر گەرەکیەتی.

> **رەخنەیەک لەسەر کتێبێک، شیعرێک، رۆمانێک، بەرهەمێکی هونەریی دەخوێنێتەوە کە ناچاری بکا بە تاسەوە بیخوێنێتەوە**

لەو روانگەیەوە نووسینی رەخنەیەک یان کتێبێکی چاک لەسەر بابەتێک یان دەقێک، دەبێ هەڵگری قوورسایی؛ واتایەکی زیندوو بێت. خوێنەری وریا، خودان چێژ، بە جۆشەوە ئەو جۆرە کتێبە دەخوێنێتەوە. مەستمان لە کتێبێکی چاک: لە یەکاتییەکدا هەڵگری بابەتێکی دڵکێش، وێناکردنێکی هونەریی پێشهات و هە لکۆڵینی رەهەندە پەنهانەکانی مرۆڤ و ژیانە. هەروەک کتێبێکی خراپیش، بریتییە لە شێواز و بابەتێکی بێتام، زارقە لەبالغی، پێوەنانێکی بێبنەما لە وێناکردنی بابەتێکدا. بە کورتی کتێبێک کە هیچ رەسەنایەتییەکی تێدا نەبێ و بە زمانێکی کرچ و کاڵ نووسرا بێت. هەڵبەتە ئێمە لە نووسینی کوردییدا رۆژانە ئەو تەرزە بۆچوونە دژوێنانە، نەک هەر لە بارەی دەقی نووسەر و شاعیرە لاو یان «نەناسراو»ەکاندا دەخوێنێنەوە، بەڵکو لەمەر دەقەکانی نووسەر و شاعیرە «ناسراو»ەکانیش دەبیستین و دەخوێنینەوە.

لێرەوە ئەرکی «رەخنەگر»ی کوردی، (کە من بە گومانم لە ناسنامەکەی، لێ وەک گریمانەیەک وێنای دەکەین)، ئەوەیە نە هێندە لە روانگەیەکی هەمەگیریی، بە گۆترەوە بەرهەمی ئەو نووسەرانە داپڵۆسێ، کە لە ئاستی مجێزی کەسایەتی یان هاورێچییەتی و ... هتد کەیفی پێنایەت نەک لە ئاستی داهێنانەوە، نە ئەوەندەش، بە هۆی دەروێشایەتی، هاوشاریی و هاوپێرییەوە، بە پێوەنانێکی جەڵەبەییەوە بەرهەمەکانی بە تاکە «داهێنان»ی کوردی، بنرخێنێ. دیارە ئەو دوو شێوە لێکدژە، کرۆکی ئەو بەناو رەخنەسازییە کوردییە پێکدەهێنن. هەر بۆیە مرۆ بە دەگمەن رەخنەیەک لەسەر کتێبێک، شیعرێک، رۆمانێک، بەرهەمێکی هونەریی دەخوێنێتەوە کە ناچاری بکا بە تاسەوە بیخوێنێتەوە. وەلێ هاوکاتیش ئێمە خوێنەر و نووسەرگەلێکمان هەیە کە شاگردێکی شەیدای ئەو دوو شێوە رەخنەیە دوژێـن و پەسەندەرەن. بەمجۆرە بەشێک لە قەتیسمان و بێ کایەی رۆشنبیریی کوردی، لەو دوو شێوە رەخنەگرتنەوە سەرهە لدەگرن. لێرەوە مرۆ برێک جار لە بەرانبەر ئەو دوو ئاراستە دژە، چێژکوژ و بوغزاوییەی رەخنەی کوردییدا، شێواز و هەوڵی نووسەرانی سەدەی رابردووی، وەک عەلائەدین سەجاددی، شاکر فەتاح، شرۆڤەکانی ماڵباتی فاتیح عەبدولکردیم مودەریس لە شاعیرانی وەک نالی، مەحوی و ئەوانیدیەکە، خوێندنەوە دانسقەکانی مەسعوود محەمەد لە بارەی نالی و حاجی قادری کۆیی و نووسەرە هاووێنەکانی ئەوانەی بە یاد دێتەوە. ئەو نووسەرانە لە هەوڵە رەخنەییەکانیاندا بە جۆشێکەوە دەق و بابەتگەلێکی مێژوویی و ئەدەبییەکان هەڵدەسەنگاند کە چێژیان بە خوێنەر دەبەخشی و ئاستی زانیارییشی لەمەر ئەو بابەتانەوە بەرز دەکردەوە. بە کورتی ئەو نووسەرانە بە رەخنە و لێکۆڵینەوەکانیانەوە خوێنەریان بە هاورێچییەتی، دەروێشگەریی، شارچییەتی و ... هتد فرچک نەدەدا. وەلێ ناکرێ شێوازی رەخنە و لێکۆڵینەوەکانی ئـەوان، لەگەڵ خواست و پێداویستییەکانی ئێستای رەخنەسازیی بەراورد بکەین. چونکە لەو قۆناغەدا ئەرکی ئەو نووسەرانە، وەلامدانەوەی پێداویستییەکانی ئەدەبی کوردیی و خوێنەر بووە. هاوکاتیش، وێرای رەچاوکردنی رۆژگار و بێلایەنییەوە، لە ئاستی جواناسییدا زۆرێک لەو رەخنە و لێکۆڵینەوانەی ئەوان بۆ ئەوکات و ئێستاش جوانناسیی خۆیان هەیە. بۆیە ئەرکی رەخنەگری ئەمرۆ ئەوەیە، کە ئەو ئەزموونە رەخنەیی و رۆشنبیرییانەی رابردوو تەتە لە بکا، دیوە هەڵەکانی لەگەڵ دیوە جوانەکانی هاوێر بکا، تاکوو ببنە وزە و بەهایەک بۆ ئەرکەکانی رەخنەسازی ئەمرۆمان.

مرۆ دوای ئەزموونی ئەو نـەوەی پێشوو چاوەرێی ئەوەی دەکرد کە ئەو نەوەی ئێستا بە روانگەیەکی سیستەماکیی و دیسپلینێکی تۆکەمەتر، تیۆریی و مێتودی بزاو، چر و خەملیوو دەقی ئێستایان بخوێندبایەوە و بەمەش تەکانێکی جوانتریان بە دیوە کاراکانی ئەو ئەزموونانەی رابردوو بدابایە. کەواتە ئەوە ئەرکی رەخنەگرە کە وردبینانە و دوور لە پاشکۆیی یان رقی کەسێتیەوە پەیامی دەق بە خوێنەر رابگەیەنێ. بەمجۆرە وەک چۆن رەخنەگر بە پەسندانێکی بێتام، کاریگەریی لەسەر مێشک و چێژی خوێنەر بەجێدەهێڵێ، هاوکاتیش نووسینێکی رقهەلگرو دژوێنیش هەمان کار ئەنجامدەدا. ئەکامی ئەو دوو شێوە رەخنەیە، بەرهەمهێنانی پەروەردەیەکی گەندەلانەی نەوەی ئێستا و سازکردنی نووسەری تاکرۆ و پیرۆزاندنی کەسە نووسەرەکانن. هەر بۆیە کاتێک خوێنەرێکی وریا ئەو دوو شێوە رەخنە بێسوودە دەخوێنێتەوە، دەبێ لە خۆی بپرسێ: ئاخۆ ئەو رەخنەگرە بە چاکی لەو دەقە یان کتێبە گەیشتووە کە باسی چی دەکا؟ گەلۆ ئەو رەخنەیە لە دەقەکەیە یان هەستی نەخۆشی رەخنەگرە لە نووسەری دەقەکەیە؟ بۆیە پێویستە خوێنەری وریا شەقێک لەو دوو شێوە رەخنەگرییە هە لبدا و دوای ئەوەی خۆی ئەو دەقە یان کتێبە بخوێنێتەوە و دواجار بە خۆی هە لیسەنگێنێ.

کەواتە ئەرکی رەخنەگر ئەوەیە کە بە شێوەیەکی هێور، بە دوای مەبەستی ئەو دەقە یان کتێبەدا شۆر بێتەوە. کاتێک رەخنەگر دەقێکی شیعری یان ئەدەبی دەخوێنێتەوە، دەبێ وەک ئەزموونێکی سـەربـەخـۆ هە لیسە نگێنێ نەک وەک ئەوەی ئێستا لە بواری رەخنەسازیی کوردییدا بۆتە مۆدە کە رەخنەگر، بێ ئەوەی شارەزاییەکی پێویستی لەو تیۆر و رێبازە رەخنەییانەوە هەبێت، بە هانکە هەنکەوە دەقێکی شیعریی یان ئەدەبیی و هونەری دەخاتە بەر رەحمەتی تیۆرییەکەوە، کە بە لینگاوقووچی لە دەستی سێیەم و چوارەمی وەریگرتووە، یان بە لاساییکردنەوەی رەخنەی نووسەرێگەلێکی عەرەبیی و فارسی ، یان چەند دێرێکی وەک دێریدا، رۆلان بارت، فرۆید و... لە کتێبێکی فارسی یان عەرەبی دەچنێتەوە و بەر دەبێتە گیانی دەقێکەوە، لە قالبیدەدا، کە راستییەکەی رەنگە دەقەکەش فری بەو تێگەیشتنانەوە نەبێت. کێشەی ئەو رەخنەگرەی کورد ئەوەیە، کە لە شێوەی بەراداندانی جلوبەرگدا دەقێکی هاورێیەکەی لە روانگەی ئەو فەیلەسووف و رەخنەگرانەوە هە لدەسەنگێنێ، سەرنج لەوە نادا کە رەنگە تیۆرییەکانی ئەو فەیلەسووفانە، رەنگە نەک هەر لەگەڵ ناوکۆیی ئەو دەقە کوردیانەوە نەسازێن، بەڵکوو رەنگە لەگەڵ یەکتریشدا جیاواز بن. دواجار خوێنەر کە ئەو تەرزە رەخنە جەڵەبییە دەخوێنێتەوە نەک هەر لەو دەقە نزیک نابێتەوە، بەڵکوو لەو دەقەش بێزار دەبێت. من خۆم یەکێکم لەو خوێنەرانەی کە هەمیشە دوعای خێر بۆ ئەو چەشنە رەخنەگر و خوێنەرانەی ئەو دەکەم. بەمجۆرە بە هەرمێن بوونی ئەو چەشنە رەخنەیە چێژی خوێنەر و کتێبیش دەشێوێنێ. (هە لبەت هەمیشە ئەو رەخنە مەیلە و هیدلی، جیدیانەمان رەچـاوە کـردووە، کە ناشکرێ هەمیشە ئەوە جەخت بکەینەوە).

لەو روانگەیەوە، دیارە دەبێ ئاگاما لەوە بێت، کە رەخنەی ئەدەبی لە گشت وڵاتاندا هاوچەشن نین. مرۆ ئەگەر، بۆ نموونە، سەیری رەخنەی سوێدی بکا، (کە من بە هۆی جێنیشین بوونم لەو وڵاتەدا، کەم و زۆر ئاگام لێیە)، بە ئاسانی ئەو جیاوازییە دەبینێت. مرۆ لێرە لە سوێددا، دەتوانێ بە شێوەیەکی گشتی بێژێ، کە رەخنەسازی سوێدی لە روانگەلێکی تیۆرییەوە دەقی ئەدەبی و هونەری دەخوێنێتەوە، کە ئەو نەریتەش لە سوێددا پشتینەیەکی دووری هەیە. بە کورتی لە سوێددا شتێکی ئاشکرایە کە ئەوانەی رەخنەگرن، زۆرینەیان، خاوەن کارنامەی فەلسەفە، زانستی ئەدەب، مێژووی هزر و... هتد لە زانستگایەکاندا. هەر ئەو چەشنە رەخنگەرەشن کە لە بەشی کولتووری رۆژنامە ناسراو و گۆڤارە ئەدەبییەکاندا ئیشیان رانان و رەخنەگرتن، راڤەکردنی دەقی ئەدەبییە. هەڵبەتە لە بواری هونەریشدا هەر وایە. بەمجۆرە کاتێک ئەو رەخنەگرە لە بەشە کولتوورییەکاندا کتێبێک دەناسێنن، لای خوێنەر رەنگدانەوەی خۆی هەیە. لێرەدا دەبێ ئەوەش بڵێم، کە رەخنەگری سوێدیش گرفتی خۆی هەیە کە من لێرەدا باسکردنی گەرەک نییە. لێ بۆ نموونە زۆر جار ئەوەندەی ناوی رەخنەگر لای خوێنەری سوێدی گرینگە، خودی کتێبەکە هێندە گرینگ نییە. بەمجۆرە رەخنەگر بۆتە دادوەرێکی باڵادەست کە لای خوێنەر ناوی ئەو لە کتێب و نووسەرەکەش زاڵتر بێ .

کەچی لە بواری رەخنەسازیی کوردییدا، دیاردەیەکی عەنتیکەمان هەیە. ئەمرۆ ئەوەی کە لە بواری رەخنەسازیی کوردییدا مانای نەبێت، ئەوانەن کە لە زانستگایەکانی کوردستاندا ئەدەب و بەشەکانی دیکەی رۆشنبیرییان خوێندووە. رەخنەگری کوردی ئەوانەن، کە زارقەڵەباڵغن لە چەمکە باوەکانی ئێستا، کە لە رێگای عارەبیی و فارسییدا لاسایی رەخنەی فەرەنسی دەکەنەوە. کێشە لەوەدایە، بێ ئەوەی ئەو رەخنەگرەمان بیری لەوە کردبێتەوە، کە بۆ نموونە، بزاڤگەلێکی وەک: «دادایزم»، سوریالیزم»، یان «سێمەنتیک، گەمەی زمان،»مەرگی نووسەر»، «دەقئاوێزانی/ ئینترتێکستوایڵ، یان «هەڵوەشاندنەوەگەریی» و ..، پەیوەندی بە تایبەتمەندی فەلسەفەی نەریتی رۆشنبیریی فەرەنسیی لە بواری زمان و بگرە فەلسەفەی»کۆنتینێنتال-ئەلمانی و فەرەنسی»، جیاواز لە فەلسەفەی «ئەنگلۆساستیک»ەوە هەیە. کەچی ئەو رەخنەگرە، بێ شیکردنەوە و ورپاکردنەوەی خویی و خوێنەر لەو رەهەندانە، لە ئاستێکی لاساییکردنەوە، نەک بەشداریکردن و خەملاندندا، سەرگەرمە بەو بزاڤە رەخنەییانەوە. هەرچەندە لە خودی فەرەنسیشدا ئەو ئاراستانە گۆرانیان بەسەر داهاتووە، لک و پۆی دیکەیان لێ زاوە، کەچی رەخنەگری کوردی تا ئەوکاتەی مۆدەیەکی دیکەی رەخنە لە عارەبیی و فارسی بەسەردا دەسەپێنرێ، کە رەنگە ئەو مۆدەیەش لە سەرچاوەکەیدا بەسەر چوو بێت، وەک چەشنە بروایەکی ئایینی، دەستبەرداری ئەو چەشنە رەخنەیە نیوەچڵە نابێت.

بەمجۆرە هـەروەک پێشتر، زۆرینـەی رەخنەگرەکانی حەفتا و هەشتاکان لە روانگەی «ریالیزمی سۆسیالیستی»ەوە، «پـاڵـەوان و ترسنۆک»، «شۆرگێر و خائین» و ...، هەموو دەقێکی ئەدەبیی و هونەری، جا ئەگەر ئەو دەقانە پەیوەندیشیان بەو خەسڵەتانەش نەبووایە،